

М.П.Фіголь

МІНІАТЮРИ ГАЛИЦЬКИХ РУКОПИСНИХ КНИГ XII–XV СТОЛІТЬ

З появою письменства на Русі зароджується й особливий вид мистецтва – книжкова мініатюра. Виникла вона ще у VII ст. й була пов'язана з рукописними книгами Візантії та інших країн Сходу й Заходу. На Русі цей вид мистецтва з'явився в XI–XII ст. і дійшов до нас у ряді рукописних книг. Найбільш ранньою з тих, що нам сьогодні відомі, є Остромирове Євангеліє, написане у 1056-1057 рр. дяком Григорієм для новгородського посадника Остромира, родича київського князя Ізяслава. Стародрук має чудове оформлення із заставками та ініціалами, що прикрашені малюнками фантастичних звірів та євангелістів.

Другий рукописний пам'ятник “Ізборник” Святослава, написаний у 1073 р. дяком Іоанном на замовлення князя Ізяслава. Найціннішим тут є зображення князя Святослава Ярославовича і членів князівської родини. Значним осередком створення рукописних книг південно-західної Русі XII-XIII ст. були землі Галицько-Волинського князівства, які знаходилися на перехресті торгових шляхів між Заходом та Сходом і підтримували тісні зв'язки з цими країнами.

З XII ст. на цій території з'являються художні твори професійного рівня, зокрема книжкові мініатюри. Кількість збережених рукописів галицько-волинського походження перевершує київські та з інших регіонів давньої Русі.

Першими мініатюрами, що їх зв'язують з галицько-волинськими землями, є ілюстрації Трірського Псалтиря, або молитовника Гертруди (70-1 рр. XI ст.), де поряд із зразками німецького походження вміщено п'ять мініатюр, поєднаних з Руссю тематикою та стилевим вирішенням.

Як уже зазначено, власницею цього молитовника, вшитого до Егбертового Псалтиря, була Гертруда, “княжна ляховиця”, дружина київського князя Ізяслава Ярославовича, мати Ярополка (Петра) Ізяславовича, що владарював у Володимирі Волинському й загинув у боротьбі з Ростиславовичами (1085). Російський дослідник Н.Кондаков [1] на противагу німецькому досліднику Газельофу висловив переконання, що текст і мініатюри молитовника Гертруди були виконані не в Києві, а на Західній Україні – у Володимирі, Луцьку, а може, й у Галичі. І що виконавцем їх був не грек, а німець або слов'янин, який користувався напіввізантійськими й напівзахідними взірцями.

Найбільш досконалими щодо художнього оформлення і професійності мініатюр є рукописні книги XI–XII ст. Вони складають своєрідну групу справжніх мистецьких творів, що відзначаються особливою монументальністю, тонким смаком та ошатністю. Мініатюри Трірського Псалтиря (1078 і 1085), Галицького Євангелія (1144)*, Добрилового Євангелія (1164)** , Христинопільського Апостола (XII ст.)***, Євангелій XII ст. із Центрального державного архіву в Москві, являють собою пам'ятки, які репрезентують індивідуальні та стилістичні особливості майстрів галицько-волинської школи, що остаточно сформувалася в XIII ст.

В оформленні галицьких рукописних книг XII ст. переважають плетінчасті орнаменти, зокрема в Крилоському й Добриловому Євангеліях, а також у двох Євангеліях XII ст. В цих рукописах є цікаві заставки у формі букви “П”, оздобленої плетінчастим мотивом. Зверху на обрамленні вміщені мотиви рослинних пагінців.

Букви ініціалів Христинопільського Апостола теж сплетені з геометрично-рослинних мотивів. Значне місце в оформленні галицьких рукописів посідає тератологічна орнаментика, в сюжет якої входять переважно фантастичні птахи, переплетені стрічками, що часто закінчуються своєрідною пальметкою. Тератологічного типу ініціали є і в оздобленні Добрилового Євангелія. Я.П.Запаско [2] доводить, що тератологічні заставки вперше з'явилися в південно-західних руських землях. Він наводить приклади оформлення галицьких рукописів XII ст., зокрема заставку Євангелія XII ст., яка є першим відомим нам зразком тератологічної форми. Вона складається з видовженого прямокутника, розділеного на три частини, в яких розміщені тваринні зображення: в центрі – геральдично трактований орел, зліва – барс, а праворуч – стилізований лев. Тварини обрамляються стилізованими елементами орнаменту із окремими солярними знаками. Загальне оформлення цієї заставки складається у верхній частині з геральдичних орнаментів по кутах та внизу – із собакоподібних тварин обабіч. Усі зображення птахів і тварин виконані червоною фарбою.

Стилевою особливістю книжкового мистецтва XII–XIII ст. є використання в оформленні рослинного та тератологічного орнаменту.

* Галицьке Євангеліє 1144 р., Тетрасвангеліє, переписане з південно-слов'янського оригіналу в Галичі, аркушів 1-228, 1144 р., 229-260- там же в 12-13 ст. Найдавніший збережений текст із західноукраїнських земель із відтворенням деяких особливостей місцевої мови, найдавніше українське Тетрасвангеліє. Рукопис зберігається в Москві, в Державному історичному архіві.

** Зберігається в Національній бібліотеці в Москві.

*** Зберігається у Львівському державному історичному музеї.

Більшість рукописів цього періоду всуціль наповнені орнаментом і казковими зображеннями птахів та звірят. Це стосується й Галицького (Крилоського) Євангелія, де такі сюжети поєднуються з візантійським та східним мистецтвом. Водночас вже більш яскраво проявляється самотність не тільки в орнаментиці, але й в стилі самого малюнку, що особливо помітно в Добриловому Євангелії. Так зване Галицьке (Крилоське) Четверосєвангеліє 1144 р., яке спочатку зберігалося в Московській синодальній бібліотеці, мабуть, походило, як вважає Я. Пастернак, з галицького Успенського собору [3].

Орнаментика в оформленні книги представлена зразковою заставкою, в основі якої лежать мотиви рослинного характеру, наприклад трилисник, вписаний в чотири великі кола. Характерним є й колористичне вирішення цього орнаменту: червоний, жовтий і синій кольори.

Мініатюри Добрилового Євангелія виконані на досить високому мистецькому рівні. Вони мають одну й ту ж схему композиції, де постаті євангелістів вписані у квадратні орнаментовані обрамлення, в мотив яких входить архітектурне завершення у формі церковної бані з птахами обабіч, що в цілому може представляти храм, в якому знаходиться євангеліст. Тракткування постатей має графічно-декоративне вирішення й добре згармонізовано кольорами, гама яких складається з сіро-голубих, рожево-червоних, світло-синіх та зелених відтінків.

Лінійно й площинно відтворено також різні предмети: ослін з подушками, стіл з пюпітром і книги. Текст написаний старанно, з продуманою композицією. На звороті останнього аркуша є запис: "В літо 6672 (1164) написані були книги сїї місяця серпня в 26 день многогрішним рабом і дяком церкви Святих апостолів Костянтином, в миру Добрило, Семеону попові храму Святого Іоанна Предтечі. Браття і отці, якщо трапляються де помилки, то виправте читаючи, а не кленіте, яко радїє жених нареченій, так радїє й переписувач, бачачи останній аркуш".

У Добриловому Євангелії, зокрема в його мініатюрах, особливо проявляється своєрідне поєднання візантійської традиції з формами романського стилю, що є цілком природним для мистецтва Галицько-Волинського князівства. В оформленні Добрилового Євангелія в одній із заставок також застосована рослинна орнаментика. Разом із мотивом трилисника бачимо й п'ятилисник. Більшість учених, у тому числі й Г.Н.Логвин [4], вважають, що місцем творення Добрилового Євангелія є Волинь. Можна припустити більш точне визначення, пов'язавши його з Перемишлем, де була церква св. Іоанна, або з Галичем, де існував Іванівський монастир. Мініатюри Добрилового Євангелія, як вважає

В.А. Богусевич [5], цікаві також тим, що в них є в зародку всі основні риси, які стануть типовими для пізніших українських галицьких мініатюр.

В оформленні галицьких рукописних книг XII ст. особливо широко застосовувалась плетінчаста орнаментика. Такі плетінчасті заставки знаходимо і в Крилоському (Галицькому), і Добриловому Євангеліях. А плетінчасті ініціали заголовних букв є в усіх галицьких рукописних книгах. До них слід віднести Євангеліє ієромонаха Василя з Перемишля (поч. XIII ст.) з мініатюрами чотирьох євангелістів. Для мініатюр цього Євангелія характерна простота й стриманість малюнка й кольорової гами. В орнаментальних композиціях менше, ніж в інших галицьких рукописних книгах, трапляються мотиви фауни. Колорит мініатюр і орнаментальних композицій обмежується жовтим, червоним та синім. Тут уже немає характерного для XII ст. зеленого кольору. Щодо орнаментального оформлення цього Євангелія, воно дещо простіше й скупіше, порівняно з іншими рукописними книгами цього періоду. За стилевим вирішенням Перемишльське Євангеліє наближається більше до болгарських рукописних книг.

Протягом татарського лихоліття у XIII ст. рукописні книги виготовлялися переважно на галицько-волинських землях, які до певної міри зберегли свою самостійність. Як відзначає галицько-волинський літопис, сюди переїхали різні майстри, які втікали від татар. Збереглася літописна згадка і про те, що Галицько-Волинський князь Володимир Васильович, братанич Данила Галицького, був “книжник велик и философ, якого же не быс во всей земли и ни по нем не будет”. Книги, придбані цим князем, переписувались, можливо, й він сам їх писав. Літописець нараховує їх 47 примірників. Безумовно, всі вони мали відповідне художнє оформлення.

До найбільш визначних пам'яток галицьких рукописних книг належить Галицьке Євангеліє.* Проте найґрунтовніше наукове дослідження мініатюр Галицького Євангелія – апракосу зі збірки Третьяковської галереї – подає О.С.Попова у статті “Галицько-Волинские миниатюры раннего XIII века” [6]. Вона відносить рукопис до першої чверті або першої третини XIII ст. і вважає, що він був створений в Галицько-Волинській Русі, і що його мініатюри зображають чотирьох євангелістів, які пишуть або читають свої Євангелія. Дослідниця зауважує, що мініатюри виконані з напрочуд довільним використанням художніх прийомів, за розмірами не дуже великі (140 x 90 мм), але за своїм живописним і пластичним рішенням вони величні й вражаючі. О.Попова

* Зберігається в Державній Третьяковській галереї в Москві.

наголошує на тому, що мініатюри відзначаються високою грамотністю, віртуозністю та оригінальністю письма. Дослідниця робить спробу простежити генезис їх стилю, який виник на рубежі комніовської й ранньопалеологівської епох в умовах прямих контактів із візантійським та македонським живописом кінця XII століття, із пізньороманською європейською мініатюрою, і разом з тим виконавських живописних навиків галицько-волинської школи [6, с. 284]. Тому виходить, що особливості художніх прийомів у цих мініатюрах засвідчують участь їх авторів у процесі загального оновлення форм середньовічної художньої культури Європи початку XIII ст. Такий процес оновлення відбувався одночасно у візантійській та романській художній культурі. Тому, безумовно, складне переплетення живописних манер відбулося і в галицько-волинських землях, які територіально стикалися як зі східними, так і західними країнами.

Мініатюра Галицького Євангелія. XIII ст.

У мініатюрах Галицького Євангелія визначальною в художній системі виражальних засобів є святкова настроєвість, яскравість кольорів, оптимістичність у передачі образів євангелістів. Тут також домінують у відповідних відтінках синій, золотисто-жовтий і червоний кольори, дещо менше –коричневий і зелений. Г.Н. Логвин припускає, що авторами мініатюр були два художники. Одному він приписує мініатюри, де зображені Матвій та Іоанн, другому – мініатюри, на яких Марк і Лука. Таке припущення Г. Логвин мотивує тим, що, наприклад, мініатюри Марка та Луки мають близькі стильові вирішення фігур і колориту. Він звертає увагу на характер передачі складок одягу зі

своєрідним трактуванням, передачу архітектурного середовища з розкішною орнаментациєю.

У свою чергу О.С. Попова доводить, що мініатюри належали одному авторові, незважаючи на те, що зображення облич євангелістів мають значні відмінності між собою. Що стосується живописного трактування фігур євангелістів, насамперед потрібно відзначити зображення євангеліста Луки, намальованого з великою простотою і водночас з енергійно-пластичним вирішенням, із вільним живописним трактуванням.

Зображення на мініатюрі Матфея зовсім не схоже на зображення Луки, але їх об'єднує в окремих рисах живописна система, яка була характерна для галицько-волинського мистецтва того періоду.

В іншому плані вирішена постать євангеліста Марка, обличчя якого передано більш м'яко. Відчувається вільніша манера живописного трактування обличчя й передачі фактури драперій. З цього видно, що фарба в руках зрілого майстра є головним засобом творення. Дещо іншим за манерою виконання є зображення Іоанна. Досить пластично зображена голова євангеліста. Тут, як і в попередній роботі, використано один живописний принцип.

Живописно трактовані не тільки постаті євангелістів та їх одяг, які тяжіють за аналогією до сербських мініатюр, але й тло з елементами архітектури, балдахинів з витягнутими колонками та предметів побуту й речей, необхідних для написання євангельських книг, які в свою чергу близькі до романських традицій. Помітно, що автор галицьких мініатюр був наділений чуттям форми й володів мистецтвом її передачі. Це стосується як самих фігур, так і предметів, що їх оточують. Новизна такого трактування й художнього бачення, як вважає О.С. Попова, не була характерною для візантійського пізньоконстантинопольського періоду, а також для живопису Давньої Русі XII ст. З цього можна зробити висновок, що галицький мініатюрист, володіючи традиційними прийомами, вносить до них нові риси, притаманні його індивідуальності.

Не виключено, що ці мініатюри творив художник-монументаліст, добре ознайомлений з принципами фрескового живопису в Галичі, з так званим монументальним стилем мініатюр галицько-волинських рукописних книг, знайшов своє застосування як термін в багатьох працях дослідників українських стародруків.

Пожвавлення живописних тенденцій у розписах храмів та оформленні давніх рукописних книг у західному регіоні давньоруських земель XIII ст. визначило становлення своєрідного оригінального стилю

в мистецтві, який в цей період уже сформувався в регіональну школу, котра, у свою чергу, впливала на розвиток художньої культури інших давньоруських земель.

Багате Галицько-Волинське князівство вирізнялося серед інших руських земель великою кількістю густо розташованих міст з величавими білокам'яними монументальними спорудами княжих і монастирських храмів, у яких працювало чимало талановитих майстрів. Цьому також сприяло й розташування галицько-волинських земель, що межували з рядом європейських держав – Угорщиною, Польщею, Німеччиною, Австрією. Водні артерії Дністра й Дунаю зв'язували їх із Чорним морем і південно-східними державами. Все це давало змогу піднести мистецтво до загальноєвропейського й світового рівня.

До збережених пам'яток галицько-волинського живопису, який датується раннім XIII ст., належать мініатюри Хутинського Службника з Державного історичного музею в Москві. Це дві мініатюри, на яких зображені св. Іоанн Златоуст і св. Василій Великий. Вони хоча близькі до мініатюр Галицького Євангелія з Третьяковської галереї, але водночас мають відмінні стилістичні риси. За своїм характером вони подібні до візантійських зразків періоду Комnenів. Мініатюри вирізняються точністю малюнка, відшліфованою до повної досконалості образу. Тут особливо гостро переданий психологічний стан святих з одухотвореним виразом обличчя й проникливим поглядом, в якому приховане глибоке духовне страждання.

Мініатюри цих двох рукописних книг є найкращими за якістю зразками живопису галицької школи.

У Публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина в Санкт-Петербурзі серед інших галицьких рукописів зберігається Галицьке Євангеліє 1266 р.⁶ На 165 аркуші є приписка: "В лето ... при Львовѣ княженіи и сына его Юрья ... рукою грешного раба божья Георгия скончашася книга сия". Привертає увагу заставка на звороті першого аркуша з орнаментально-декоративною плетінчастою композицією червоного, жовтого й зеленого кольорів. Розміри рукописної книги – 32 x 22 x 5,5 см. В ній 175 аркушів тексту. Текст написано у два стовпці чорною фарбою, тільки 82 заголовні букви (різних розмірів) виконані кіновар'ю.

У цій же бібліотеці знаходиться інша рукописна книга, яка належить до галицько-волинських пам'яток – "Євангелие толкования слова святого Георгия" так звані "Беседы" (зі збірки Погодіна). Оправа дерев'яна,

---

⁶ Галицьке Євангеліє 1266-1301 pp., текст (апракос, 175 с), переписаний пресвітером Георгієм з болгарського оригіналу в Галичі, з деякими особливостями місцевої мови. Зберігається в Санкт-Петербурзькій національній бібліотеці.

обтягнута шкірою, на якій помітний слід металевого хрестика. Розміри книги – 30 x 25 x 14 см; 328 аркушів тексту. На звороті першого аркуша всю сторінку займає зображення Григорія та Євстафія, між якими розміщена велична постать Христа. У верхній частині мініатюри в медальйонах зображені архангели Михаїл і Георгій. Біля зображень – монограма: ІС Х С. Постаті святих мають фігурно-архітектурне (у вигляді церкви) обрамлення, завершене образом Христа. Постаті св. Григорія та Євстафія повернені з молитовно піднесеними руками в бік Христа, зображеного стоячи в анфас на червоній овальній підставці. Постать Христа дещо вища від постатей святих. Христос одягнений в темно-червоний хітон, поверх якого – темно-синій гіматій. Григорій – в білому хітоні з епітрахиллю, на якій темним кольором зображені хрести. Євстафій має світло-червоний хітон з темно-синім гіматієм. Фон золотисто-охристий, обрамлення складається з ширшої смуги синього кольору з червоною обвідкою з обох сторін. Жовтим кольором обведені медальйони з червоною облямівкою.

Мініатюра Євангелія з Галича. XV ст.

Мініатюра пошкоджена, у верхній частині обірваний верхній лівий кут, потерте зображення святого Георгія. На заголовній початковій сторінці в першому стовпці (рукопис писано в два стовпці) зверху – орнаментальна композиція кесонного характеру з хрестом на завершенні, із заголовним текстом, писаним кіновар'ю (плетінчастий орнамент золотистого кольору). Шрифт тексту написаний чорним, заголовні букви (ініціали) – червоним. Єдина мініатюра цього рукопису передана досить професійно, з характерними для галицького мистецтва ознаками – дещо збільшеними головами Христа і святих, виконаних у стилі

фрескового живопису. О.С.Попова відносить цей рукопис до середини XIII ст. і відзначає високу якість його виготовлення, вказуючи на традиції високого домонгольського мистецтва.

Вишуканим смаком декоративного оформлення відрізняється й Буцацьке Євангеліє XII–XIII ст., прикрашене плетінчастими й рослинно-геометричними ініціалами. Його дослідник В.І.Свенціцька вважає, що художнє оформлення цього твору типове для східнослов'янських рукописів і відносить його до періоду другої половини XII–початку XIII ст. Все оформлення, головним чином, зводиться до художнього вирішення ініціалів – заголовних літер для кожного євангельського тексту. На 160 сторінках вміщено 210 таких заголовних літер. Можливо, вважає В.Свенціцька, на втрачених аркушах початку Євангелія були окремі мініатюри чи художньо оформлена титульна сторінка. В Буцацькому Євангелії більшість ініціалів оформлено рослинним орнаментом зі скрутенів і плетінки.

В.Свенціцька виділяє два типи ініціалів з мотивами плетіння. Один із них побудований виключно зі стеблевих переплетінь, інший тип ініціалів має поєднання плетінки з рослинними елементами. Незважаючи на це, всі ініціали Буцацького Євангелія мають своє особливе декоративне вирішення. Цікаво відзначити той факт, що в цьому Євангелії зовсім відсутні тератологічні зображення, тільки в шести заголовних літерах знаходимо мотив руки. Колористичне вирішення ініціалів Буцацького Євангелія складається з поєднання охристо-зеленого, темно-зеленого, жовтого та синього тонів. Тло ініціалів заповнене кіновар'ю, у деяких випадках воно зелене, а інколи складається з трьох кольорів. В.І.Свенціцька стверджує, що Буцацьке Євангеліє, завдяки своєму художньому вирішенню й мистецькому оздобленню, є цінною пам'яткою історії та культури Галицько-Волинського князівства домонгольського періоду [7].

До числа галицько-волинських рукописів належить Холмське Євангеліє XIII ст.* Оформлення цього Євангелія, в яке входять заставки та ініціали, належить до часу його написання, а мініатюри були додані в XVI ст. Автор цих мініатюр та їх орнаментального ренесансного обрамлення – художник Андрійчин.

Особливо оригінальна заставка Євангелія XIII ст., яка творить орнаментальну кольорову композицію з восьми медальйонів. Ініціали намальовано плетінковими буквами.

---

* Зберігається в Державній бібліотеці в Москві.

Холмське Євангеліє у своєму оформленні дещо відрізняється від попередніх різноманітністю орнаментів. Крім плетінчастого орнаменту, тут є мотиви рослинного характеру з тератологічними сюжетами. Правда, тератологічні ініціали часто повторюють вже відомі нам схеми з інших галицьких рукописів, що свідчить у свою чергу про їх стилістичну єдність.

Слід відзначити той факт, що вже в XIII ст. в галицько-волинських рукописах дещо менше використовуються тератологічні мотиви.

До галицьких рукописних книг О.С.Попова прилучає також “Поучення” Єфрема Сіріна зі збірки Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі. Вона повідомляє, що до числа художньо невисоких зразків галицько-волинських майстрів належить і єдина мініатюра в “Поученнях” Сіріна, виконана сухо, в похмурому аскетичному стилі XIII ст. [6, с.313]. О.С.Попова відносить рукопис до кінця XIII ст., інші дослідники (А.Й.Соболевський) – до 1492 р. [8].

У згаданому рукописі є тератологічна заставка, яка вказує на її більш раннє походження. Асиметричне плетінчасте зображення з тератологічним сюжетом наближає його до рукописів кінця XIII ст. Щоправда, традиції оформлення давньоруської книги XII-XIII ст. продовжувались і в XIV ст. Тому тератологічні сюжети бачимо і в заставках та ініціалах, зокрема в оздобленні “Пандектів Антіоха” 1307 р. (Львівський національний музей).

Рукопис написаний на 306 аркушах пергаменту ієромонахом Марком у Володимирі-Волинському [9, 2]. Цей рукопис має дві однотипні заставки й велику кількість ініціалів. Оригінально вирішена плетінчаста заставка з тератологічним мотивом. З однієї сторони зображений птах, з другої – грифон.

Тератологічні композиції входять і до оформлення Євангелія XIV ст., що походить зі Спаського Красносільського монастиря в Луцьку. Тут є п'ять тератологічних заставок і 184 тератологічні ініціали. Заставки прямокутної форми, з плетінчастим орнаментом, у мотив якого вплетені чотири тварини. Вони мають яскраве колористичне вирішення (темно-синій, жовтий, червоний і зелений кольори).

До цього кола рукописних книг слід віднести й Галицько-Волинське Євангеліє, яке було придбано в 1966 р. у Е.М.Малкіна в м.Коврові Володимирської області Інститутом російської літератури Академії наук (Пушкінським домом). Про рукописне Євангеліє з Коврова надруковано ряд публікацій, в яких зроблено науковий і лінгвістичний опис цього пам'ятника, визначено його місце серед рукописних книг стародавньої Русі [10]. Рукопис має одну мініатюру на зворотній частині першого

аркуша, де зображено Іоанна Богослова, Прохора та благословляючого Христа в небесній сфері, а також постать архангела Михаїла зліва вгорі”.

На більшості заголовних букв Євангелія бачимо вільно розміщені фігури грифонів, пов'язаних з рослинно-орнаментальним мотивом. Ряд ініціалів зі змісподібними драконами оточено рослинною плетінкою.

З цього видно, що ініціали на сторінках Євангелія з Коврова органічно пов'язані з розвитком галицько-волинських тератологічних сюжетів, добре нам відомих з пам'яток галицького мистецтва XII ст.

Безумовно, зразки таких тератологічних зображень з плетінками в ініціалах трапляються і в болгарських рукописних книгах. Ясна річ, загальний художній процес, який проходив на Балканах, не міг не позначитися на оформленні галицьких рукописних книг. Це, як зауважує Д.Степовик, не єдине свідчення болгарсько-українських зв'язків [11]. Існує ряд рукописних книг, художнє оформлення яких близьке до народних мотивів, що були особливо характерні для рукописів кінця XIII-XIV ст. Цей стилістичний напрямок притаманний не тільки галицько-волинським книжкам, а й київським рукописам (заставки Київського Євангелія (1393), написаного дяком Спиридонієм, переписувачем відомого Київського Псалтиря). До галицьких видань такого типу можна віднести Нелабське Євангеліє, на якому зберігся такий напис: “Се євангеліє списася в нелабському граді Михалеві (тепер село Королеве над Тисою Закарпатської області. – М.Ф.), ізбі кралхазької, в літо 6909 (1401) Станіславом граматиком многогрішним о Христі”. Особливо оригінально вирішений заголовний аркуш, на якому зображено плетінчасту заставку в стилі оформлення рукописних книг XII-XIII ст. Своєрідні ініціали, які теж виконано плетінчастим візерунком.

Галицькі мініатюри, створені в XV ст., мають певні стилістичні особливості, відмінні від мініатюр XIII-XIV ст. Тоді з'являються рукописи не тільки на пергаменті, але й на папері, який був значно дешевший. В цей період збільшився й попит на книги. Зросла кількість мініатюристів, які працювали в периферійних монастирях. Не володіючи високим рівнем професійної майстерності, вони все-таки внесли в мініатюру живий струмінь народних мотивів

Ці особливості дуже характерні для мініатюр Євангелія з міста Галича (кінець XV ст.) виконаних одним майстром. Талановитість творця мініатюр дає підстави вважати, що це художник, який здійснював

---

* Детальний аналіз мініатюри зроблений у статті: В.Пущко “Этюды об Остомировом Евангелии: I Византийские и западные элементы иконографии миниатюр // Преслав. – Т. 3. – 1983.

роботи, пов'язані з розписом храмів на галицьких землях. І що в нього через призму фрескового монументального живопису відбився свій особливий підхід до творення мініатюр. Він не дотримується усталених канонів оформлення книги. Його архітектурні й пейзажні мотиви часом набувають несподіваних, властивих тільки його манері, форм. Мініатюри завжди яскраво вирішені в колориті композиції, несуть великий емоційний заряд.

Бесіди. Мініатюра з "Тлумачення слова св. Георгія". Середина XIII ст.

Важко знайти аналог галицькому майстрові, який у своєму творінні був неповторним. Особливо оригінально вирішена мініатюра євангеліста Луки, сидячого на ослоні з розкритим пергаментом на колінах, в якому він виводить букви. Позаду нього – брама з двома вежами. Оригінально в стилізованій формі зображені гори з отвором у центрі, які, мабуть, вказують на печери. Своєрідний колорит цієї мініатюри створюють синій, червоний, охристо-жовтий, зелений і чорний кольори. У такому стилізованому вирішенні подані й інші три зображення євангелістів.* Цікаво відзначити, що такого типу мініатюри в стилі галицького іконопису бачимо й в рукописі з Державної публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі. Там зберігаються подібні до галицьких мініатюри, лише дещо простіші за формою. Рукопис, безумовно, походить з галицьких земель і датується XV ст.

Про галицько-волинські рукописні Євангелія є згадка в Іпатіївському літописі 1289 р., де йдеться про те, що князь Володимир Васильович пожертвував перемишльській катедрі "Євангеліє-апракос", мальоване

* Євангеліє зберігається у Львівському національному музеї.

золотом і перлами. До Любомильської церкви він же передав Євангеліє, яке все окував золотом і дорогим камінням та діамантами, а друге Євангеліє-апракос покрите олов'їтом, на ньому – святі мученики Гліб і Борис.

Після татаро-монгольського періоду другої половини XIII–XIV ст. на галицьких землях почався якісно новий етап розвитку мистецтва, який особливо проявився в оформленні рукописної книги. Тісні контакти Галицько-Волинської Русі із західними країнами – Чехією, Угорщиною, Польщею, Німеччиною, Австрією – позитивно позначилися на розвитку галицького мистецтва як з боку технічного, так і з боку стильових пошуків.

1. Кондаков Н.П. Изображение русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. – СПб., 1906.
2. Запаско Я.П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – К.: Вид-во Академії наук України, 1960. – С. 36.
3. Пастернак Я. Старий Галич. – Краків-Львів, 1944.
4. Логвин Г.Н. З глибин. – К.: Дніпро, 1974.
5. Історія українського мистецтва. – Т.І. – К.: Мистецтво, 1966. – С. 357.
6. Древнерусское искусство: Художественная культура домонгольской Руси. – М.: Наука, 1972. – С. 283-315.
7. Свенцицкая В.И. Художественное оформление Бучачского Евангелия // Древнерусское искусство. – М.: Наука, 1983. – С. 113-120.
8. Соболевский А.И. Очерки из истории русского языка. – Ч.І. – К., 1884. – С. 50-58.
9. Гранстрем Е. Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Рукописи русские, болгарские, молдаво-валахийские, сербские. – Л., 1953.
10. Жуковская Л.П. Пергаментная рукопись XIV в. из собрания Пушкинского дома (Новое приобретение) // Литературные связи древних славян. – Л., 1968.
11. Степовик Д.В. Українсько-болгарські мистецькі зв'язки. – К.: Мистецтво, 1975. – С. 43-55.

Mychailo Fihol
MINIATURES IN HALYCHIAN MANUSCRIPT BOOKS
OF THE 12 TH – 15 TH CENTURIES

This article focuses on the development of manuscript miniature illumination in Halychyna. The miniatures used for illustrating parchment manuscript books became popular in the 12 th century. This form of art together with architecture played an important role in the culture of Halychyna which in turn was one of the major hubs of Old Rus culture.

Later periods (second half of the 13 th – 14 th centuries) saw a new phase of the development of miniature illumination. New trends in manuscript illumination were especially characteristic of the Southern Rus artistic tradition. One of the factors contributing to the development of this art-form was the existence of close relationships between Halych-Volynian Rus and such European countries as Czechia, Hungary, Poland, Germany, and Austria.

A limited number of manuscript illuminations that have survived expose us to the trends dominating the Old Rus art of the period.